

Docentenhandleiding bij SchrijfLab.nl

Micha Hamel en Els Stronks, september 2025

Intro: wat vind je in deze docentenhandleiding?

SchrijfLab.nl is een website met schrijfoefeningen voor het voorgezet onderwijs. Gemaakt tussen 2022 en 2025 door docenten in het vo, schrijfdocenten en schrijvers onder leiding van dichter en schrijver Micha Hamel en letterkundig onderzoeker Els Stronks vanuit de Universiteit Utrecht, in aansluiting op de nieuwe conceptkerndoelen en eindtermen die in die jaren onder leiding van SLO werden ontwikkeld.

Deze docentenhandleiding bestaat uit drie delen:

- 1) opzet: we leggen uit op basis van welke gedachten en aannames de oefeningen tot stand kwamen;
- 2) navigatie: we lichten toe hoe op de site en in de oefeningen te navigeren;
- 3) pedagogiek en didactiek: we gaan dieper in op de pedagogiek en didactiek achter de oefeningen.

Het is mogelijk voldoende alleen '1) opzet' en '2) navigatie' door te nemen alvorens te beginnen. Maar docenten die de bestaande oefeningen aan willen passen aan hun eigen leerlingen – en de ervaring leert inmiddels dat docenten dat vaak doen, om hun eigen kunde te paren aan wat we als makers van de site bieden – kunnen met '3) kennis over pedagogiek-didactiek' hun schrijfonderwijs nog beter volgens de opzet van SchrijfLab vormgeven. Wie deze hele docenthandleiding doorwerkt, kan daardoor in feite zelf een schrijfoefening en schrijfles inrichten in de geest van SchrijfLab, en wel geïnformeerd door docentenexpertise en kennis van de klas en de leerlingen die de makers van deze site niet hebben.

En, belangrijker misschien nog wel, wie de hele handleiding leest kan ook inschatten of het leerproces van leerlingen goed verloopt. En dan niet alleen op het niveau van één oefening. De opbrengst van het leerproces is in elke oefening zichtbaar in een schrijfproduct van de leerling. Dat kan (al dan niet met een cijfer) beoordeeld worden op heel specifieke leerdoelen van die oefening, zoals “heeft de leerling kennis verworven van genrekenmerken, en leren schrijven op basis van die genrekenmerken?”. Maar idee achter SchrijfLab is dat elke oefening niet alleen de kwalificatie van een leerling vergroot (in dit voorbeeld: leert aan de hand van genrekenmerken te schrijven?), maar ook bijdraagt aan persoonsvorming en socialisatie. De leerlingen helpt te vormen tot vaardig taalgebruiker in de Nederlandse samenleving. Dat is een proces dat zich niet laat afmeten op basis van één schrijfproduct, maar idealiter als stille kracht wel gaande is en de leerling zich helpt ontwikkelen. Die ontwikkeling leren herkennen, is ook wat deze docentenhandleiding elke docent hopelijk helpt doen.

1. Opzet

SchrijfLab is gemaakt voor alle vo-leerlingen

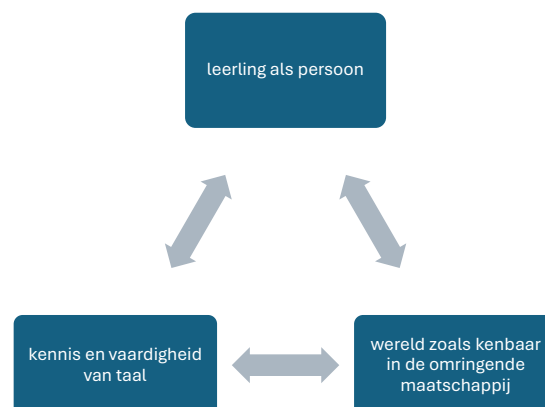
SchrijfLab gaat ervan uit schrijven voor leerlingen van alle leeftijden en niveaus eigen uitdagingen biedt, en dat het niet zomaar zo is dat vwo-leerlingen beter ('beter') schrijven dan bijvoorbeeld vmbo-leerlingen. Talent voor het verwoorden van eigen gedachten, standpunten en gevoelens duikt overal op, en hebben behalve met denkkraft ook te maken met het vermogen om eerlijk te zijn, het vermogen om empathisch te zijn of het vermogen om met iets geheel persoonlijks op de proppen te komen. Een oefening die bijvoorbeeld voor de één relatief gemakkelijk is vanwege het beroep op creativiteit is voor een ander juist lastig vanwege de denkvrijheid die wordt vereist. En iemand die graag vertelt zal gemakkelijker een ingezonden brief of een betoog schrijven, terwijl een ander zich liever buigt over een taalpuzzel of duikt in de problematiek van dubbelzinnige taal. De docent kan oefeningen op maat te snijden voor de klas, door bijvoorbeeld de instructie te

vereenvoudigen, of de betreffende oefening op te delen in kleinere oefeningen, dan wel een eigen versie te maken waar de essentie van de oefening in vervat is, en die is aangekleed met relevante leesvoorbeelden uit de krant.

Schrijflab.nl pretendeert daarbij niet dat een bepaalde oefening zomaar voor elke situatie, voor elk niveau, voor elke schoolklas, voor elk tijdstip van de dag passend is. Praktische kwesties zoals beschikbare tijd, sfeer in de les, taalniveau, vertrouwdsheid met of juist angst voor bepaalde onderwerpen zijn in handen van de docent, die eigenaar van de oefenstof is en blijft. Een docent kan in die rol bijvoorbeeld met andere leesvoorbeelden werken, een actuelere insteek kiezen of een naar bepaald doel werken waarvoor de oefening alleen als opmaat fungeert. Aanpassen naar de concrete situatie in de klas is altijd te prefereren boven het louter opvolgen van de instructies – al mag dat natuurlijk wel.

Leefwereld van de leerlingen als vertrekpunt van alle oefeningen

Alle schrijfoefeningen beogen een schrijfproduct op te leveren dat zijn vertrekpunt vindt in de leefwereld van de leerlingen, en hen instructies biedt waarmee ze vaardige, creatieve schrijvers worden die zichzelf middels taal met de wereld om zich heen verbinden. Een schrijfoefening van Schrijflab.nl uitvoeren houdt kortweg in dat taalkennis, de buitenwereld en de persoon van de leerling met elkaar verstrengeld raken. De docent begeleidt en beoordeelt dat proces, dat zoals deze figuur laat zien, gebaseerd is op relaties tussen alle polen in de driehoek 'leerling, taal en wereld' die samen een circulaire beweging in gang zetten:

De leerling is afhankelijk van wat taal te bieden heeft, maar de taal voegt zich ook naar wat de leerling wil zeggen: de leerling kan bijvoorbeeld nieuwe woorden en/of zinnen maken om het voorheen niet gezegde uit te drukken. De wereld voegt zich naar wat in taal uitgedrukt kan worden, maar personen gebruiken taal ook gebruiken om de wereld te veranderen: denk aan het gebruik van taal in tijden van revoluties, of hoe taal wordt gebruikt in politieke framing. De leerling is aan relatie tussen taal en wereld onderhevig – bijvoorbeeld omdat een sollicitatiebrief niet de vorm van een sonnet geacht wordt te hebben – maar kan ook een nieuwe werkelijkheid creëren middels taal. Schrijven is zo de ultieme zelfexpressie die tegelijkertijd nooit alleen een 'zelf'-expressie is omdat deze verbonden is met de wereld. Dat de schrijfoefeningen in Schrijflab allemaal vertrekken vanuit de leefwereld van de leerling wil dus niet zeggen dat ze (bijvoorbeeld) alsmaar over rappers en sociale media gaan, of andere onderwerpen uit de wereld van leerlingen, en ook niet dat ze alleen over het ego van de leerling gaat. Het gaat erom dat hun eigen beleving van de wereld de directe aanleiding is om te beginnen met schrijven/om over te schrijven. Elke schrijfoefening is een uitnodiging tot nadenken, waarbij gebruik wordt gemaakt van het feit dat de leerling geen tabula rasa is, maar een levend mens dat al heel wat heeft meegemaakt. In de stappen met instructies die daarna volgen, is sprake van exploratie van de eigen gedachten die geactiveerd en verwoord worden.

Doel is dat de leerling vaardig wordt inhoudelijk na te denken over maatschappelijke en persoonlijke kwesties en die gedachten voor zichzelf en anderen kenbaar kan maken.

2. De navigatie

Navigatie naar een oefening

Wie op de site aankomt, ziet bovenin een menubalk met 5 navigatie-opties waarvan er 2 naar sites leiden waarmee SchrijfLab verwantschap heeft. De andere 3 zijn voor de navigatie op de site van SchrijfLab van belang:

tabblad *SchrijfLab*. Naar welke pagina je ook gaat, dit woord blijft altijd op dezelfde plek linksboven. Door erop te klikken kom je op de landingspagina.

tabblad *Kennisclips*. Als je hierop klikt kom je op een pagina met drie filmpjes van twee minuten waarin in het kort wordt uitgelegd wat de belangrijkste uitgangspunten van SchrijfLab zijn. De kennisclips zijn zowel voor leerlingen als voor docenten interessant.

tabblad *Docenten*. Op deze pagina staat alle informatie (naast deze docentenhandleiding) die we voor docenten beschikbaar hebben, zoals informatie over de makers.

tabblad → *Litlab*. Het pijltje betekent dat je de site SchrijfLab verlaat. Langs deze weg kom je op de landingspagina van LitLab, de evenknie van SchrijfLab die gaat over literatuuronderwijs. LitLab is een digitaal laboratorium voor literatuur onderzoeken en begrijpend lezen op de middelbare school.

tabblad → *Taalbaas*. Het pijltje betekent dat als je hierop klikt, je de site SchrijfLab verlaat. Langs deze weg kom je op de landingspagina van Taalbaas, net als SchrijfLab een project van Universiteit Utrecht. Op deze site geven vier 'Taalbazen' – professionals die op een hoog niveau met taal werken (spoken word artist, schrijver, acteur en advocaat) – een masterclass over hun vak. De masterclass is opgedeeld in korte clips zodat de deelonderwerpen makkelijk geraadpleegd kunnen worden. De clips leveren zowel inspiratie als praktische tips. In sommige oefeningen in SchrijfLab wordt direct naar een van deze clips gelinkt.

Midden op de site zie je, als je op de landingspagina aankomt, een zwevend vak met 3 knoppen. knop *Ik zoek een oefening*. Als je hierop klikt kom je op een pagina waarop alle oefeningen in volgorde staan, de meest recente bovenaan. Ook is er een eenvoudig zoekvenster waardoor je door het invullen van criteria – *Vaardigheden*, *Niveau*, *Duur* – kunt filteren om een geschikte oefening te vinden, ofwel wat meer willekeurig kunt zoeken door middel van de optie 'Zoeken'. De indicator 'vaardigheid' geeft de voornaamste (maar nooit enige) vaardigheid die in de betreffende oefening wordt geoefend.

Dan de knop *Ik wil met een leerlijn werken*. Als je hierop klikt kom je op een pagina met een lijst onderwerpen voor leerlijnen. Een leerlijn bestaat telkens uit een reeks van 5 oefeningen waarin deelaspecten van een leerlijn aan bod komen. De leerlijnen zijn een voorstel om bepaalde oefeningen te schakelen, zodat ze in samenhang met elkaar, en stapsgewijs een aantal relevante vaardigheden trainen, en handvatten geven om een bepaald onderwerp of genre te oefenen. De knop *Ik wil naar oefening nummer*: is te gebruiken als je het nummer van de oefening die je wilt doen of reeds aan het doen was weet. Door het invoeren van het nummer kun je snel naar de bewuste oefening reizen.

Navigatie binnen een oefening: intro-instructie-reflectie

nummer 151 **titel** Strafels **indicatoren**

Vaardigheid: genre
Niveau: onder- en bovenbouw
Duur: 30 - 60 minuten

Als je iets eist, zeg dat je dat iets wat jou betreft moet gebeuren. Wat je eist, zul je niet altijd krijgen. Vooral niet als je iets eist van iemand die ouder is dan jij. In het boek *Flodder* van Annie M.G. Schmidt zijn de hoofdpersonages heel jong, en ze hebben bedacht dat je maar beter kort en krachtig kunt zijn als je iets eist. Ze besluiten allemaal een letter op hun achterhoofd te zetten, gaan in een rij staan, en daardoor lezen hun ouders wat ze willen:

WIJ EISEN IJS!

Het is een beroemd geworden zinnetje dat je vaak terug ziet komen in campagnes, protesten en reclames.

In deze oefening ga je een speciaal soort eis schrijven, een strafeis. Je kruipt daarvoor in de rol van een aanklager, degene die in een rechtszaak vraagt om een gevangenisstraf, geldboete of taakstraf voor de verdachte. De rechter beslist uiteindelijk of de straf eis ingewilligd wordt – of de eis redelijk was.

De strafzaak waar het om gaat halen we uit het boek *Fatroon* van Marco Kunat. Mylo, de 16-jarige hoofdpersoon van dit boek heeft zijn vriend Mees gedood toen ze samen aan het spelen waren met een kogel van Mylo's opa. Als aanklager ga je een straf eis voor hem schrijven. Kort, maar ook krachtig omdat je de juiste argumenten verzamelt.

uitleg over doel oefening

instructies

bronnen

- Eis voorbereiden
- Eis kiezen
- Eis schrijven
- Eisen vergelijken
- Bronnen

Bovenin elke oefening staat het nummer ervan, de titel, en een indicatie van hoe lang de oefening duurt, of hij voor onder- of bovenbouw geschikt is (of voor beide) en welk leerdoel hij dient.

Elke oefening begint met een uitleg over het leerdoel uitgelegd – meer of minder expliciet. In de loop van het maken van de oefeningen zijn we hierin steeds explicieter geworden, dus bij de meest recente oefeningen is dit zeker zo. Ook wordt het onderwerp kort toegelicht.

Na de inleidingen volgen stappen met instructies, vormgegeven als balken die ieder een eigen titeltje hebben dat het doel van die stap aangeeft (bijvoorbeeld 'waarnemen', of 'rijmen', of 'lezen' of 'oplijsten'). De oefening begint met op de bovenste balk te klikken. Er klapt een tekstvak uit met de eerste opdracht. Per stap wordt zo concreet mogelijk aangegeven wat de opbrengst van die stap gaat zijn, zodat de leerlingen hun doel in de gaten kunnen houden. Instructies worden altijd voorzien van voorbeelden of tips die de leerling helpen die stap goed af te ronden. De oefening gaat verder door op de volgende balk te klikken.

Beoordeling en toetsing

Aan het eind van alle stappen hebben de leerlingen een zelfgeschreven tekst die beoordeeld kan worden op vorm en inhoud, aan de hand van criteria die in de instructiestappen duidelijk zijn geworden. Omdat Schrijflab.nl een website is – en dus geen interactiemogelijkheden met een (al dan niet online) klasomgeving heeft – ligt het evalueren van de schrijfproducten bij de leerling, in de zin van dat die per instructie kan zien of het doel gehaald. Veel oefeningen bevatten dan ook instructies waarbij leerlingen hun schrijfpbrengst vergelijken met die van medeleerlingen om tot inschattingen van hun resultaten te komen.

Docenten kunnen bij alle stappen meekijken en meedoen aan dit proces, en ook de eindproducten beoordelen volgens de criteria die uit de instructies af te leiden zijn. Uit ervaringen van onze gebruikers tot nu toe, blijkt dat docenten dat heel verschillend doen: klassikaal, individueel, schriftelijk, mondeling, peer review en wat dies meer zij. Ook de feedback zal verschillen per klas, per docent en per oefening. Peer feedback heeft als bijvangst de reductie van het nakijkwerk en ook

het leren van de ander, maar individuele feedback van de geoefende schrijver die de docent vaak zelf is stelt de leerling vaak meer in staat stelt om in ambachtelijk opzicht echt vooruit te gaan. Ook leent de ene oefening zich natuurlijk beter voor een bepaalde vorm van feedback dan een andere. In de keuze voor de vorm van feedback zal de docent een afweging moeten maken.

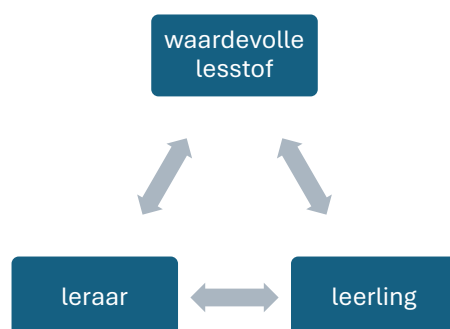
3. Pedagogiek en didactiek

Pedagogische basis = cirkel van waardevolle lesinhoud, leerling en docent

In veel bestaand schrijfonderwijs is er veel aandacht voor didactiek, en wordt in de didactiek ingezet op oefenen van het schrijfproces. De leerling leert plannen, brainstormen, formuleren, evalueren en reviseren om zodoende tot een steeds beter schrijfproces en schrijfproduct te komen. Omdat Schrijflab de schrijvende leerling primair als persoon ziet die ingebed in een maatschappij en de manier waarop daarover de wereld wordt geschreven, ligt er meer nadruk op de pedagogische basis. Schrijven kan de leerling namelijk helpen zich als burger te ontwikkelen door zich te leren uiten, waarbij een persoonlijke en genuanceerde stem tot klinken kan komen die zich niet noodzakelijkerwijs conformeert aan die van andere burgers in die maatschappij. De drie pedagogische hoofddoelen kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming worden in schrijfonderwijs idealiter in samenhang met elkaar ontwikkeld. Schrijven is een veruiterlijking van een innerlijk denken en gevoelsproces. Schrijven is vaak, zelfs in klasverband, een solitaire *bezigheid*, maar het is als medium juist de ultieme manier om je met andere mensen en inhouden *buiten jezelf* te verbinden. Een goede schrijver is iemand die het (diepst) persoonlijke en het universele met elkaar in contact brengt.

Schrijfonderwijs is zodoende taal- en cultuuronderwijs ineen. Als de schrijver zich kenbaar maakt, een eigen stem ontwikkelt en zichzelf verwerkelijk in taal, opent hij zich naar de wereld, en treedt in dialoog met – al of niet denkbeeldig – publiek. In de nieuwe kerndoelen en eindtermen van SLO worden de domeinen Communicatie, Taal en Literatuur onderscheiden die in taalonderwijs met elkaar in verband moeten worden gebracht om het onderwijs focus en diepgang te geven. Precies dat gebeurt in schrijfonderwijs dat de schrijver ziet als schrijver met een boodschap voor een ander (de communicatie), in woorden vervat (de taal), maar afgestemd op wat anderen al in taal uitten (de literatuur).

In elke vorm van pedagogiek moet niet alleen waardevolle lesinhoud worden vastgesteld (zoals de kerndoelen en eindtermen dat doen), maar is ook aandacht nodig voor de opnieuw wederkerige relaties tussen de polen van deze driehoek tussen lesstof, leerling en docent:

Schrijflab zet in op een circulerend proces tussen de drie punten van de schematische driehoek van hierboven, die als inhoudelijke checklist kan worden opgevat op het moment dat je als docent besluit een bestaande oefening wat aan te passen om de circulatie voor een bepaald lesdoel of bepaalde klas aan te passen, op grond van overwegingen als :

- zit er genoeg wereld in de oefening, of doen de leerlingen enkel een steriel taalkunstje zonder betekenis in de wereld?
- zit er genoeg mogelijkheden voor de taalontwikkeling van de leerling in de oefening, of is de oefening enkel een positiebepaling van de leerling over een maatschappelijke kwestie?
- zit er 'genoeg leerling' in de oefening, of doet zijn/haar visies en ervaringen er niet toe?

In fundamentele zin zijn dit dialogiserende processen. Processen waarin de elementen elkaar opwaarts stuwten. Het is dan ook van groot belang dat de docent dit proces kwalitatief blijft voeden.

De rol van het (innerlijk) publiek

Het is voor het pedagogisch proces van cruciaal belang om in algemene zin schrijfonderwijs niet primair naar buiten gericht te maken: een schrijfproduct meteen voor een concreet publiek te conceptualiseren, zoals bijvoorbeeld een sollicitatiebrief. Want dan wordt de kans gemist op het laten ontstaan van een innerlijke denkwereld, die in taal overdacht kan worden. Laat het publiek vooral de leerling daarom vooral het innerlijke publiek zijn, om het domein van het innerlijk te ontwikkelen dat de bron van alles wordt. Schrijver Lucas Rijneveld zegt dat in een van de clips van Taalbaas heel mooi: ik heb altijd een innerlijk en luid voor mij juichend publiek voor me klaar staan, en daar schrijf ik voor. Om die reden is de eerste instructie in SchrijfLab altijd gericht op verkennen van wat de leerling zelf ervaren heeft en op grond daarvan kan bedenken.

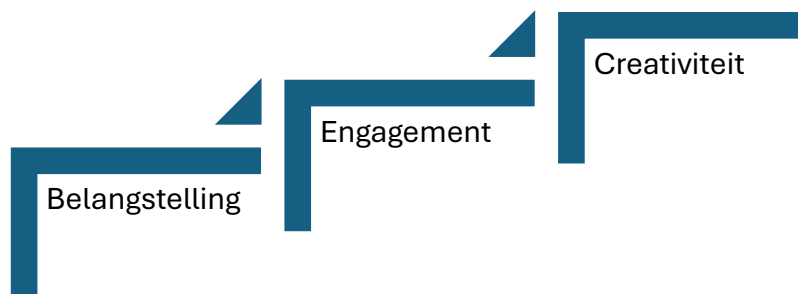
Medeleerlingen zijn vaak in vervolgstappen dat klankbord, omdat die terug kunnen praten, kunnen reageren, zich verantwoordelijk makend voor de kwaliteit van hun eigen en andermans werk. In deze stap richt de feedback zich idealiter nooit alleen op de vorm, maar vooral op de inhoud van het schrijfproduct dat al gemaakt is. Er wordt een collectieve inspanning gedaan om inhoudelijk te verdiepen, en een ruimte te maken waarin geëngageerde gedachten, ideeën en gevoelens besproken worden. Door het werken met jezelf en met anderen in een opwaartse dynamiek van uitwisseling kan het onderwijsproces een kritisch proces worden. De leerling engageert zich namelijk met de wereld doordat de schrijf oefeningen niet in een vacuüm worden gepresenteerd, maar verbonden zijn aan concrete maatschappelijke kwesties, en reële leef- en denkculturen vertegenwoordigen. Schrijven in het schoolvak staat ook altijd in context met andere vakken, zoals de zaakvakken. Schrijven is een instrument om deze te ontsluiten, dus goed schrijfonderwijs komt ook deze vakken ten goede. Maar meer nog: omdat de oefeningen van SchrijfLab altijd ook gaan over beschouwen, analyseren, contextualiseren en reflecteren kunnen andere vakken hier ook inhoudelijk profijt van hebben. Dit alles brengt natuurlijk verantwoordelijkheden met zich mee, want nadenken over de wereld – en haar inbedding in taal – dwingt ook tot meningsvorming. Dialogiserend schrijfonderwijs traint daarom niet enkel het schrijven zelf – haar trucs en haar streken – maar leert ook een attitude, een intellectueel engagement, waardoor de leerling verantwoordelijk wordt gemaakt – zich aantreft als verantwoordelijk persoon – om na te denken over zichzelf in samenhang met alle verschijnselen om zich heen. De filosofische grondslag maakt het immers mogelijk in *alles* een aanleiding te zien om grondig na te denken. Zoals het schoolvak Nederlands nauw verbonden met burgerschapsonderwijs, zo kan schrijfonderwijs als maakvak een brug daartussen zijn, voedend daarvoor zijn.

Creativiteit in vijf misverstanden

In het huidige schrijfonderwijs is het pedagogisch proces wellicht onderbenadrukt omdat docenten niet goed weten hoe de creatieve kant van de leerling ontwikkeld kan worden. Met aandacht voor creativiteit wordt Nederlands (weer) een 'maakvak', een vak waar je je handen vuil mag maken, waar je taal mag 'doen' in plaats van enkel ondergaan. Dit heeft consequenties voor de invulling van het lesuur natuurlijk, maar ook voor de opvatting van het vak als geheel. Een maakvak schurkt tegen de kunstvakken aan, en neemt daar – als het goed is – werkvormen, criteria en feedbackvormen van over. Maar zonder in de val te trappen dat kunstonderwijs 'vrij' is. Ambachtelijkheid, conceptuele hardheid en de verwerking van een persoonlijke visie zijn net zo goed te ontwikkelen en te

onderscheiden als taaltechnieken. Het zijn slechts criteria die ten opzichte van een verzameling andersoortige mogelijkheden kunnen worden gedefinieerd. Creativiteit is een vak.

Creativiteit is een problematisch woord, omdat het altijd wordt geassocieerd met het hebben van een bijzonder scheppend talent. Op deze manier gedefinieerd, geeft het gemakkelijk een opening om een opdracht te weigeren of halfhartig te doen, met als excuus: 'ik ben niet creatief'. De verwarring over creativiteit begint bij het verschil tussen 'de grote C', hetgeen de creativiteit die professionele kunstenaars (of bijvoorbeeld geniale wiskundigen) aan de dag leggen, terwijl 'de kleine c', een term is die gebruikt wordt voor de creatieve krachten waar iedereen over beschikt. Bij dit laatste valt te denken aan zaken als een idee hebben of een oplossing voor iets verzinnen. Zelfs het uitspreken van een zin is een vorm van creatief handelen; de zin moet immers vanuit het niets, op basis van een amorf set losse woorden, gemaakt worden. Bij SchrijfLab doelen we op deze basale maar ook wonderlijke creativiteit, en gaan ervanuit dat iedereen creatief is, en niet iets bijzonders of geniaals. Een tweede misverstand is dat creativiteit uit het donkerste punt van het individu moet voortspruiten, als ware elke creatieve daad een oerknal, een nulpunt waaruit een universum ontspringt. Bij SchrijfLab vatten we creativiteit op als iets *emergents*, iets dat 'vanzelf' optreedt ná het beginnen, namelijk als je al een paar stappen onderweg bent. Creatief zijn is niet iets dat aan de voorkant van de oefening vereist wordt, maar iets dat zich openbaart tijdens het (schrijf-)proces. Veel belangrijker dan de vraag of een leerling wel of niet creatief is, is of de leerling zich engageert met de inhoud van de oefening. En wat daaraan voorafgaat, is of de leerling belangstelling heeft voor de oefening. De aanvang van het schrijfproces ziet er – als een trappetje dat de leerling oploopt – dan zo uit:

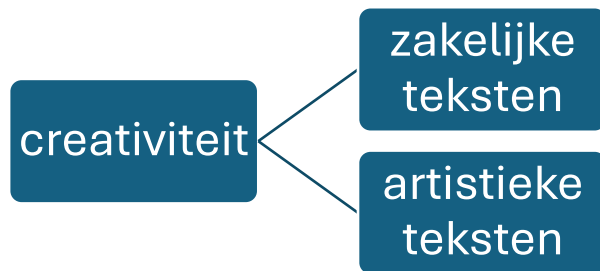
De oefeningen van SchrijfLab hebben om deze reden vaak een maatschappelijk thema, of verbinden zich direct met de leefwereld van de leerlingen. Ook begint een oefening vaak met een nieuwsgierige vraag of een speelse, uitdagende hypothese. Deze opzet leidt namelijk gemakkelijk tot opening tot denken, tot een essayistische manier van 'schrijvend denken', dan wel 'denkend schrijven' die de oefeningen van SchrijfLab kenmerken. Natuurlijk heeft de docent natuurlijk ook een grote rol in de eerste stap het wekken van belangstelling bij de leerlingen.

Een derde misverstand is dat creativiteit zich louter tussen de schrijver en het schrijfproduct afspeelt. Dit is alweer te wijten aan het idee van creativiteit als oerknal in een grote leegte. Maar zo werkt creativiteit niet alleen. Creatief werken is ook samen overleggen over de mogelijkheden, goede voorbeelden zoeken, inspiratie zoeken bij anderen, het leggen van relaties tussen eigen en andermans werk, kansen zien, technieken afkijken en kopiëren. Elk werk ontstaat in een context, en hoe slimmer (creatiever) deze context wordt bespeeld en aangeboord, hoe groter de kans op een kwaliteitsvol resultaat. Kortom, het zinvol betrekken van andere elementen dan de dingen die je zelf verzint is ook een vorm van creativiteit, want het betekent dat je je werk op jouw eigen verschillende manieren vasthaakt aan de buitenwereld.

Een vierde misverstand is dat creativiteit iets is dat zich niet laat dwingen, maar als een natuurlijk proces moet groeien en bloeien. Dit is eveneens te wijten aan een te romantische opvatting van

creativiteit. Natuurlijk bestaat er zoiets als ‘flow’, als je lekker bezig bent en alles lijkt even vanzelf te gaan. Toch is dat niet de enige modus van creativiteit. Een escape room dwingt namelijk ook tot creativiteit, tot het vinden van oplossingen terwijl de tijd wegtikt. Ook hier is creativiteit niet iets waar je op moet ‘wachten’, maar iets dat beschikbaar komt als de taak is aangevangen.

Voorts is er nog – ten slotte – het zogenaamde verschil tussen zakelijke en creatieve teksten. Bij SchrijfLab maken we dit onderscheid niet, omdat het een valse tegenstelling is, een verarmde voorstelling van zaken. Wat SchrijfLab toont, is dat alle teksten ontstaan vanuit een geëngageerde verhouding tot de buitenwereld, en dat uit dat engagement creativiteit wordt aangeboord, en dat deze creativiteit – de wil om iets te maken, om zich te articuleren – voor alle teksten de grond is. Vanuit deze houding van serieuze creativiteit kunnen zowel zakelijke als artistieke teksten ontstaan.

Didactische basis= cirkel van denken, maken en redigeren

Als de leerling de oefening begint, wordt er eerst een denkprobleem gepresenteerd. Meteen daarop zit er – vaak zelfs als eerste – een stap die hem aan het schrijven zet, zodat het denkproces van de leerling meteen in taal gevangen en gekaderd wordt. Er wordt in deze eerste stap niet eerst veel gelezen of overlegd, maar meteen geschreven om het denken over inhoud op gang te laten komen. Vanuit deze impulsen wordt de oefening gebouwd, en komt de leerling langzaam maar zeker – ook door een stap met leeswerk – in iets groters terecht. Op grond hiervan moet hij ergens iets van vinden, of zich aan een explicietere doorwerking van een thema zetten. Vaak wordt het denken op gang gebracht door het tonen van een kleine frictie. Een oefening begint meestal met het presenteren van een klein probleem, namelijk dat iets niet is wat het lijkt, een verwondering, of dat er een bepaalde norm of gewoonte niet blijkt te gelden. Het primaire doel daarvan is niet de leerling in de ‘flow’ te laten komen, maar juist deze ‘flow’ stil te leggen.

Op dit punt zijn er mogelijk parallellen tussen lees- en schrijfonderwijs. Van leesonderwijs wordt vaak verwacht dat het bewustzijn van lezers over de wereld kan vergroten. Literatuur lezen zou dit bewustzijnsproces met name in gang zetten, omdat literaire taal het vertrouwde in andere woorden of beelden vervat dan vertrouwde, waarmee dat vertrouwde bekeken kan worden alsof het voor het eerst gezien wordt. Dat zou weer reflectieve denkprocessen in gang zetten. Hoewel dat proces van de-automatiseren met de huidige stand van onderzoek meer een hypothese dan een conclusie is – onderzocht zou bijvoorbeeld nog moeten worden hoe dit proces zich verhoudt tot de zogenoemde ‘dual processing theory’ die stelt dat er twee afzonderlijke systemen actief zijn in het hoofd van mensen. **Systeem 1-processen** zijn automatisch en stellen ons in staat situaties snel te beoordelen en naar dat oordeel te handelen. **Systeem 2-processen** zijn gede-automatiseerd en maken zogenoemde *cognitieve ontkoppeling* mogelijk: het vermogen om een denkbeeldige representatie van de wereld los te koppelen van onze primaire representatie van de wereld zoals die is. Dit maakt het voor mensen mogelijk hypothetisch te denken, een voorwaarde voor kritisch denken.

Ondanks deze openstaande vragen is de didactiek in SchrijfLab-oefeningen erop gericht de leerling de eigen belevingswereld te leren te problematiseren, door die in taal te verwoorden en daarmee het denken over die belevingswereld als een niet-vaststaand gegeven mogelijk te maken. Daarmee is de didactiek van de site filosofisch te noemen, gebaseerd op het idee dat schrijven vooral denken is.

vereist, en dat het juist de ontwikkeling van deze denkbeelden is die cruciaal is voor een ontwikkeling richting inhoudelijk schrijven, en uiteindelijk richting burgerschap. Wat een kenmerk van filosofie is, is dat zij op alle niveaus beoefend kan worden en dat denkstof overal klaarligt, en dit is precies de reden dat Schrijflab door alle schoolniveaus gebruikt kan worden. Het is namelijk maar net op welke vlieghoogte de vraagstellingen worden behandeld.

Hoe directief of strak de instructies zijn verschilt per oefening, maar kern van de didactiek is altijd het aanjagen van een denkproces in zowel stappen als sprongen, en het verwoorden ervan in taal, in een afwisseling van divergent en convergent denken. Daarbij horen logisch denken en herkenbaarheid net zo goed als persoonlijke visie en sensibiliteit: waar hier 'denken' staat, wordt dus net zo goed voelen, oordelen, ervaren etc. bedoeld. Aan het eind van de oefening wordt er gevraagd kritisch naar het eigen product te kijken, of met medeleerlingen te overleggen. Op die manier wordt het denkproces dat aan het schrijven ten grondslag ligt en in woorden zichtbaar is geworden, bespreekbaar gemaakt. Het uiteindelijke doel is dat de leerling 'zijn eigen redacteur wordt', en met weinig instructie tot een zelfstandig interessant schrijfproduct kan komen omdat de leerling heeft leren zien wat er in woorden daadwerkelijk staat, alsook het logische en creatieve proces daaronder heeft leren beheersen.

Lesvormen

Behalve vorm en inhoud van de oefeningen kan een docent ook de lesvormen aanpassen. Hieronder een aantal mogelijkheden:

- De leerlingen maken de oefening individueel op hun laptop, de docent loopt rond en coacht.
- De oefening staat op het digibord en de leerlingen gaan klassikaal door de stappen van de oefening heen.
- De docent geeft alle uitleg mondeling en leidt de klas door de stappen van de oefening heen.
- De docent heeft een A4tje met de belangrijkste instructies (of een selectie uit het oefenmateriaal) samengesteld en deelt dit uit.
- De leerlingen schrijven met pen en papier.
- De docent doet de oefening voor of mee met de klas.

Feedback geven en beoordelen

Schrijven is zowel inhoud en vorm tot stand zien te brengen. Het is hierom dat beoordelen van schrijfwerk ingewikkeld is, want vorm en inhoud trekken maar zelden op hetzelfde moment in dezelfde kwaliteit voort. Soms is een gedachtegang van een leerling niet consistent, soms gebruikt hij malle archaïsche metaforen, soms schort het aan spelling, enzovoort. Het komt meer dan eens voor dat docenten niet willen beginnen aan creatief schrijfonderwijs omdat ze onzeker zijn hoe ze het moeten beoordelen. Het is daarom aan te raden om een dimensie (vorm of inhoud) te kiezen, en daarbinnen nauwkeurig te zijn, en andere dimensie te laten voor wat die op dat moment zijn.

Hier zijn een aantal punten die wellicht houvast bieden:

- Onderzoek leert dat spelling, grammatica en woordenschat vanzelf beter worden als leerlingen meer lezen en schrijven. Laat bij schrijfonderwijs dus deze meer taaltechnische zaken zitten, en focus op de kwaliteit van bijvoorbeeld de gedachtegang of de originaliteit van de antwoorden. Keer op een ander moment terug naar de taaltechnische zaken.
- Maak zelf (als docent) de oefening mee met klas, en bespreek met elkaar per stap wat je tegenkomt en wat voor oplossingen er zijn.
- Maak een rubric die nauw samenhangt met de opdrachten en let erop dat in die rubric niet meer eisen worden gesteld dan de oefening zelf doet. Selecteer misschien zelfs nog uit de eisen van de oefening als je denkt dat te veel vereist wordt.
- Vergelijk teksten met elkaar. Haal per tekstvraag bijvoorbeeld drie schrijfproducten op, en vergelijk deze klassikaal.
- In onderwijs dat over persoonlijke ontwikkeling gaat, is pedagogie onmisbaar. De docent zelf *is* de didactiek. De persoonlijke, subjectieve mening van de docent is in zichzelf een waardevol oordeel.

Zijn/haar mening is namelijk gestut door ervaring en expertise in taal en tekst.

- Begin met de meer speelse, korte en actuele oefeningen uit Schrijflab te kiezen. Werk gaandeweg naar een bevredigende vorm van feedback toe.
- Genrecriteria zijn overal (online of in schoolboeken) te vinden. Put hier inspiratie uit, en vul deze aan met criteria uit het creatief onderwijs, zoals bijvoorbeeld de criteria: originaliteit, consistentie, relevantie en zeggingskracht.
- Creatief schrijfonderwijs bevat dimensies die moeilijk in criteria te vangen zijn, omdat de tekst vaak een uiting is van een binnenwereld, van een wereld die achter de taal zit. Om juist dit te honoreren is het zinvol om de schrijver als 'demiurg' – als maker van een wereld – te zien. In dit perspectief doet het er minder toe of iets een goede tekst is, maar of je als lezer 'in een wereld kunt komen'. Dat honoreren zal de leerling vertrouwen geven en verleiden om meer van zichzelf te tonen.
- De dimensie 'tijd' is in creatieve processen bijzonder belangrijk. De ervaring leert dat het loslaten van resultaatdenken veel kwaliteit oplevert. Tijdwinst is nauwelijks te boeken in iemands leerproces, maar het in de hand houden van woordenaantallen is wel belangrijk. Lange antwoorden hoeven vaak niet, om toch een leerzame schrijfoefening te doorwerken. Vraag niet te lange teksten: in 80 woorden kun je al een of twee gedachten opschrijven. Voor een langere tekst is 300 woorden prima.
- Goed en fout zijn in creatief schrijfonderwijs rekbare begrippen. Formatieve feedback ligt voor de hand, waarbij de investering van de leerling in de leerstof (de moeite die is gedaan) niet vergeten moet worden te beoordelen.

Speciaal onderwijs ASS

De oefeningen 129 tot en met 150 zijn gemaakt met het oog op speciaal onderwijs, en wel cluster 4, leerlingen met een autismespectrumstoornis (ASS). Literatuurstudie en veldonderzoek bij scholen leverden input voor het inrichten van deze oefeningen, die vervolgens in verschillende sessies met de doelgroep werden getest en verbeterd.

Deze specifieke verzameling oefeningen zijn niet uitsluitend voor leerlingen met ASS, en ze ook gemaakt kunnen worden door leerlingen uit het reguliere onderwijs. Het was een nadrukkelijke vraag van de belangenvereniging voor leerlingen uit het speciaal onderwijs (de LBVO), dat het voor hen ontwikkelde onderwijsmateriaal niet op een aparte plek zou worden gepresenteerd, maar binnen en in context van een reguliere onderwijsomgeving. Dit om stigmatisering tegen te gaan, alsook om de alle leerlingen van beide kanten (regulier en speciaal) in staat te stellen kennis te maken met elkaars materiaal, voor zover dat al helder onderscheiden is. Want tegelijk ook is het omgekeerde het geval, namelijk dat van allerlei oefeningen best ook gemaakt zouden kunnen worden door leerlingen uit het vso, al dan niet in aangepaste vorm, zoals de docent het maar op maat maakt (of niet).

Vanuit het onderzoeksproces dat voorafging aan deze verzameling oefeningen zijn echter wel een paar kenmerken naar voren gekomen die belangrijk zijn om hier te benoemen:

- deze leerlingen gaven aan directe en directieve instructies fijn te vinden. Ook is een heldere en consequente opmaak van groot belang voor het welslagen van een oefening.
- bovenaan elke oefening moet een duidelijk leerdoel staan.
- te directe vragen om de mening of over de gevoelswereld van een leerling kan leiden tot dat de leerling dichtklapt. Beter is het om een oefening over een derde persoon te laten gaan in wie de leerling zich dan vervolgens inleeft.
- mensen met een autismespectrumstoornis hebben een intense relatie met hun lichaam. Hun lichaam is hun toevluchtsoord en vormt de meest directe en betrouwbaarste interface met de buitenwereld, zeker als hun neurodiversiteit botst op een neurotypisch ingerichte wereld. Alles wat lichamelijk voelbaar gemaakt kan worden, of uitgelegd wordt in lichamelijke termen werkt goed.
- opdrachten moeten niet in aantal woorden worden gegeven, want dan bestaat de kans dat leerlingen werkelijk woorden gaan tellen. Het noemen van een aantal zinnen voldoet.

– Leerlingen met ASS leveren in het algemeen schrijfproducten af met een sterk wisselend karakter, op grond van het feit dat ze zeer sensibel zijn en op onverwachte punten weinig flexibiliteit tonen. Het verdient daarom aanbeveling om meerdere oefeningen met hen te maken, en de beoordeling niet van een enkele dimensie of een schrijfproduct te laten afhangen.

Tot slot: doorontwikkeling

Zoals onder het kopje *Wie maken deze site?* op de docentenpagina te lezen is, is Schrijflab gemaakt met medewerking van velen, en altijd gevoed door kennis uit het werkveld. Dit cocreatieve werkproces heeft tot een diverse en kleurrijke verzameling schrijf oefeningen geleid, die tot onze vreugde in steeds meer klassen gebruikt worden.

Omdat deze verzameling zo heterogeen is, zijn de oefeningen niet geheel congruent in opmaak, indeling en elementen. Ook zullen sommige oefeningen wat betreft de actualiteit een houdbaarheidsdatum hebben, of om van allerlei denkbare redenen niet geheel in lijn met de oorspronkelijke opzet van de site staan. Het beteugelen van het divergerende universum van Schrijflab wordt net zo hard gewerkt als aan het maken van nieuwe oefeningen. Jaarlijks is er een opschoonronde om de site up to date te houden en aan te passen waar nodig. Betere navigatie en een heldere index zijn hierbij eerste prioriteit. Toegankelijkheid en directe toepasbaarheid in de klas blijven onze kernwaarden. Op grond van dit alles verwelkomt de redactie van Schrijflab alle soorten kritiek, gestuurd via het tekstvak onderaan elke oefening, of via de mail op e.stronks@uu.nl.

Geraadpleegde literatuur

Arredondo, J. (2018). *Complete First Language English for Cambridge IGCSE*. Second edition. Oxford: Oxford University Press.

Bouwer, R., & van der Veen, C. (2024). Write, talk and rewrite: The effectiveness of a dialogic writing intervention in upper elementary education. *Reading and Writing*, 37(6), 1435–1456.

Bouwman, R. (2023). *Meedoen met de mens. Overdenkingen van een vrouwelijke autist*. Hillegom: SAAM Uitgeverij.

Brillenburg Wurth, K. (2019). 'The Creativity Paradox. An Introductory Essay', in: *The Journal of Creative Behavior* 53, 2, 127-132.

Janssen, F. (2024). 'De kern van goed onderwijs'. In: Janssen, F. e.a. (red), *Onderwijs op koers houden. Een pedagogisch-didactisch kompas*, pp. 13-43. Amsterdam: SWP.

Geel, R. (1989). *Niemand is meester geboren. Geschiedenis van het Nederlandse schrijfvaardigheidsonderwijs in de 19de en 20ste eeuw*. Muiderberg: Coutinho.

Glăveanu, V.P. (2014). *Distributed Creativity. Thinking Outside the Box of the Creative Individual*. Londen, Springer.

Goidsenhoven, L. Van (2021). *Ongehoord. Over kleine interacties wanneer woorden niet vanzelfsprekend zijn*. Berchem: EPO.

Graham, S. (2018). 'A Revised Writer(s)-Within-Community Model of Writing', *Educational Psychologist* 53, 4, 258-279.

Harmens, E-J. (2024). *Het grote autismeboek*. Amsterdam: Thomas Rap.

Hulshof, H., Kwakernaak, E. & Wilhelm, F. (2015). *Geschiedenis van het talenonderwijs in Nederland. Onderwijs in de moderne talen van 1500 tot heden*. Groningen, Uitgeverij Passage.

Koek, M. (2022). *Think twice: Literature lessons that matter*. Amsterdam: UvA.

Meijer, M. (1996). *In tekst gevat. Inleiding tot een kritiek van representatie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Norden, S. van (2018). *Iedereen kan leren schrijven. Schrijfplezier en schrijfvaardigheid in het basisonderwijs*. Bussum: Countinho.

ten Peze, A. A. (2024). *Creative writing: Thinking beyond the standard text: Teaching high school students to write original texts*. Amsterdam: UvA.

SLO (2025). *Definitieve conceptkerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde*. Amersfoort.

Steenbakkens, J. (2023). *Speelse toewijding: een pedagogisch-didactisch onderzoek naar schrijfstijl- en formuleeronderwijs in klas 3 en 4 havo/vwo*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Stubbé, H.E., A.M. Jetten, G.L. Paradies en G.J. Veldhuis (2015). *Creatief Vermogen – de ontwikkeling van een meetinstrument voor leerlingen op school*. Soesterberg: TNO.

Varela, F.J., Thompson, E.T. & Rosch, E. (1991). *The Embodied Mind. Cognitive Science and Human Experience*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Verheijen, J. (2025). *Revolutie in de schoolgang. Radicaal-romantische Bildung in en buiten het onderwijs tussen 1789 en nu*. Amsterdam: Amsterdam University Press.